

פרופ' יונתן גרוסמן

5 "אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם" – פתיחה

"וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו מֵאֵלֶּה מוֹעֵד לְאֹמֶר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם קִרְבָּן לַה' מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבְּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרְבוּ אֶת קִרְבְּנֵכֶם" (ויקרא א', א-ב).

קשה להגזים בדרמה שמלווה פתיחה זו. הנחת היסוד היא שאדם רוצה להקריב קורבן לה': "אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם קִרְבָּן לַה'", והכתוב עומד להסדיר את ההלכות של המעוניין בהקרבת קורבן. ללא ציווי וללא רמיזה שכך ראוי, פותחת התורה את המסע כולו בהיעתרות לרצון האדם. מסתבר שזו הנחת יסוד גורפת בדתות הקדומות כולן: אדם מבקש להביא קורבן לא-לוהיו והתורה לא באה אלא בכדי להגדיר את האופן שבו הוא יוכל לעשות זאת; לקבוע בחוק כיצד ניתן להביא הקרבן.

לא די בזה שאין חידוש בעצם העובדה שמקריבים קרבנות אלא אדרבה: זהו למעשה דבר מובן מאליה. ואכן, העולם הקדום עמוס בקורבנות, עם לא-לוהיו, ולהבדיל, גם בתורה, עוד לפני פרטי הציוויים על הקורבנות בספר ויקרא יש עדויות על אנשים שהקריבו קורבנות, כמו קין והבל (בראשית ד'), נח (בראשית ח'), ובכריתת ברית סיני (שמות כ"ד). כאמור, אין מדובר בצורך או ברצון ישראלי דווקא. מסתבר שהצורך האנושי בהקרבת קורבנות נטוע עמוק בעצם החוויה הדתית של האדם. לפני שנים שמעתי את חוקר הדתות פרופ' צבי ורבלובסקי ז"ל טוען, שניתן להצביע על שני יסודות שמשותפים לכל דתות קדם: תופעה השמאניזם (אנשים שמתקשרים עם העולם שמעבר) וקורבנות. לאחר משא ומתן ארוך עם התלמידים הסכים ורבלובסקי להוציא מכלל זה ענף אוטורי של דת בסין הקדומה שכנראה לא נמצא בו קורבן.

יש לשים לב, שאף שמות הקורבנות משולבים בסיפורי המקרא עוד לפני הציווי המפורט על הקורבנות שבאים בחומש ויקרא (כמו: "וַיַּעַל עֹלֹת בְּמִזְבֵּחַ" – בראשית ח', כ). במיוחד מעניין לעקוב אחר הסיפור על יעקב המקריב "זבחים" בבאר שבע: "וַיַּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֵא בְּאֶרֶץ שֹׁבַע וַיַּזְבַּח זִבְחִים לַאֱלֹהֵי אָבִיו יַצְחָק" (בראשית מ"ו, א). מה פירוש הביטוי 'ויזבח זבחים'? ניתן לבאר את המונח 'זבח' כתיאור כללי של קרבן מהחי (בניגוד לקורבן מהצומח).¹ אבל ייתכן שהצדק עם רמב"ן ורבונו בחיי (בפירושים במקום), שהזבחים הנזכרים בפסוק זה רומזים לקורבן זבח שלמים דווקא, ועל דרך הקיצור התורה מכנה כאן את הקורבן על שם המילה הראשונה בשמו ('זבח') בהשמטת המילה השנייה ('שלמים').² אם אמנם כך, מסתבר שמשפחת יעקב ידעה כבר להבדיל בין עולות לבין זבחי שלמים.

השערה זו מקבלת חיזוק נוסף מהעובדה שבמקומות נוספים אנו מוצאים את החלוקה היסודית הזו שבין עולות לזבחי שלמים. כך בברית סיני שנזכרה לעיל: "וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיַּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים" (שמות כ"ד, ה). יהיו הנערים האלו אשר יהיו, הם יודעים להבחין בין עולות לזבחי שלמים והם מקריבים את שני סוגי הקורבנות האלו.³ בסיפור יציאת מצרים אמר משה לפרעה: "גַּם אֶתָּה תִּתֵּן בְּיַדְנוּ זִבְחִים וְעֹלֹת" (שמות י', כה) ושוב ניכר שהחלוקה בין הקרבנות ברורה הן למשה הדובר והן לפרעה הנמען. מתברר אם כן, שלא רק עצם מושג הקורבן ידוע בעולם ובישראל עוד לפני ספר ויקרא, אלא אפילו החלוקה בין קורבנות שונים, או לפחות בין שני קורבנות הבהמה המרכזיים: עולה וזבח שלמים. ואכן, גם בחלק מתרבויות המזרח הקדום מצויה הבחנה בסיסית בין קורבן שמכונה 'עולה' או 'כליל' לבין קורבן שמכונה 'שלם'. אין כוונתי לומר כמובן שפרטי הדינים זהים; כלל וכלל לא. אך עצם הפיצול שבין שני סוגי קורבן מן החי המרכזיים קיים גם בתרבויות אחרות ומבהיר עד כמה מושג הקורבנות נפוץ ורחב.

עם זאת, גם אם המוטיבציה הבסיסית להקריב קורבנות קיימת בכל העולם הקדום, יש הבדל ניכר בין ישראל

בכדי להנגיד אותם לזקנים המוזכרים בפרק ובכך לתת את התחושה שהעם כולו היה שותף בברית סיני – מנערים ועד זקנים. יש גם לזכור שזו הייתה הלשון שבה עמד משה מול פרעה ודרש לצאת מצרים ולהקריב קורבנות לה' במדבר סיני: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּנַעַרְנוּ וּבְזַקְנֵינוּ וְלֹא בְּבָנֵינוּ וּבְבָנוֹתֵינוּ בְּצִאֲנֵנוּ וּבְבָקְרֵנוּ וְלֹא כִּי חַג ה' לָנוּ" (שמות י', ט). וייתכן שהכתוב מבקש לרמוז למימוש דברי משה בחגיגה זו. בהזדמנות אחרת הצעתי שהכינוי החריג 'נערים' משתלב בהרמזים נוספים לסיפור עקדת יצחק ומבקש לרמוז שיש לקרוא סיפור זה על רקע סיפור העקדה, שם יצחק הנער הומר בקורבן עולה ("וירא את המקום מרחוק" - עקידת יצחק כסיפור רקע לברית האגנות ולסיפורים נוספים, מגדים כה (תשנ"ו), עמ' 79-90).

1 זהו התרגום המקובל לפסוק בתרגומים מודרניים וכך גם הפירוש המקובל. גם בלשון חז"ל מסכת 'זבחים' עוסקת בקרבנות מן החי, ולעומתה מסכת 'מנחות' עוסקת בקרבנות מהצומח.

2 ר' צדוק הכהן מלובלין קשר את הקרבת זבחי השלמים לכך שיעקב הקריב דווקא על המזבח שבנה יצחק בבאר שבע (בראשית כ"ו, כה), ולא על המזבח שבנה אברהם בחברון (פרי צדיק לפרשת ויגש, קטע ד). בכך חושף ר' צדוק קשר בין סיפור גלות יעקב – לחרן ולמצרים (שלשניהם יוצא יעקב מבאר שבע) – לבין סיפור יצחק בגרר המתואר בבראשית כ"ו, ואכמ"ל.

3 אונקלוס תירגם שהכוונה לבכורות ובעקבותיו רבים מפרשני ימי הביניים. יש הגיון רב לפרש כרמב"ן, שהכתוב מכנה אותם כאן 'נערים'

ספר ויקרא אנו פוגשים במקרא הקרבת קורבנות, ובכל המקרים הללו נדמה שהם הוקרבו כקורבנות נדבה שהאדם מרצונו החופשי החליט להקריב לא-לוהיו. אין צורך לומר שבסיפור קין והבל רעיון הקורבן הוא יוזמה אנושית של שני האחים (של קין ובעקבותיו גם הבל), ואף נח לאחר המבול הקריב קורבנות ללא כל ציווי מקדים. אומנם היו שחשו שבהבחנה בין "הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה" לבין "הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהוֹרָה הוּא" (ויקרא ז, ב), שאמר ה' לנח ערב כניסתו לתיבה, וריבוי מספר הבהמות הטהורות שנח נדרש להכניס לתיבה, רמזו לנח לקורבנות המצופים ממנו בסיום המבול (למשל רש"י, ריב"א ורבנו בחיי על אתר).⁷ אולם גם אם כך אין לראות בכך ציווי של ממש. קורבנות העולה שהקריב נח היו קורבנות נדבה שאכן תרמו לפיוס בין ה' לעולמו.

גם במקומות שבהם ניתן היה לצפות שהקורבנות יבואו בציווי, נראה שהם באו מתוך יוזמה אנושית גרידא. כך למשל בברית סיני. ייתכן אומנם שהיה ציווי מקדים למשה אלא שהוא לא מופיע בכתוב; ברם בקריאה פשוטה נדמה שמשה שלח מיוזמתו את נערי בני ישראל שיקריבו קורבנות נדבה: "וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים" (שמות כ"ד, ה). לפני תיאור ההקרבה נזכרת התגלות ה' למשה שמצווה אותו לעלות אל ראש ההר, ולא נזכר שם מאומה על בניית המזבח והקרבת הקורבנות. נדמה כאמור שאלו קורבנות נדבה שהמוטיבציה האנושית נצבת בבסיסם. גם כאן ראב"ע מצא רמז לציווי במה שאמר ה' בסיום ההתגלות במעמד הר סיני: "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלָמֶיךָ" (שמות כ', כא). אך זו קריאה דחוקה. בפשטות הדברים הציווי לאחר מעמד הר סיני הוא ציווי כללי לדורות העוסק בסייגים לבניית מזבח. הרי הציווי שם ממשיך ומגדיר את בעלי החיים שיעלו על המזבח – "אֶת צִאֲנָנֶךָ וְאֶת בְּקָרְךָ", ובהר סיני נזכרים בפירוש רק הפרים (= "בקרך"). בכל מקרה, גם אם צודק ראב"ע, זהו רמז בלבד וקשה לראות בכך 'קורבן חובה'.

על רקע דוגמאות אלו אני מבקש לשוב לסיפור עקידת יצחק. כאמור, זהו סיפור מכוון בהקשר עולם הקורבנות בישראל ובסיפור זה התקדש המקום שבו עתידים ישראל לבנות מזבח ולהקריב את קורבנותיהם. בניגוד לסיפורים האחרים, כאן בא ציווי מפורש מאת ה'

לעמי קדם, כפי שכבר הערנו במבוא. למעשה, כבר בשילוב הקורבן הראשון בתורה ניכר פער בין התפיסה המקראית לבין תפיסת העמים. גם אם תפיסת הקורבן בעולם הקדום מגוונת למדי והיו לקרבן תפקידים שונים, נכון לומר, שבקרב עמי המזרח הקדום רווחה ההשקפה שמביא הקורבן יזכה לשפע של ברכה. עד לכדי האמירה: "עיקר פולחנה (של האלילות) בכלל וקרבנותיה בפרט תכליתם פעולה והשפעה על האלהי או על ההויה העל-אלהית לטובת הא-ל והעולם".⁴ הדבר מוצג לעתים כדבר מה אוטומטי: כך האלים מגיבים למעניק להם מזון – מברכים אותו. בשל כך ניתן למצוא באלילות מושג מוזר למדי: אלים שמקריבים קורבנות בעצמם לאלים אחרים. מאחר שזו הדרך להוריד גשם, הרי שגם האלים מנצלים זאת בכדי לגרום לאלים הגבוהים מהם להוריד גשם.

לא כן בסיפור קין והבל. מבלי למסור לקורא את הסיבה הגלויה, ה' דוחה את קורבנות קין ומקבל רק את הקרבנות של הבל. ניתוח הסיפור שם מלמד שהתורה מעוניינת שהקורא יזדהה עם קין ודווקא כך יחווה את האכזבה הגדולה שבאי קבלת קורבנו.⁵ דווקא כך, עולם הקרבנות פורץ במקרא: ההכרעה האם מביא הקורבן יזכה בברכה או לא נתונה כולה בידי ה', והאדם אינו שותף להכרעה זו. אין מדובר בפעולה שתוצאתה אוטומטית; האדם מוזמן להביא קורבן ולצפות לברכה, אך התוצאה אינה מובטחת אלא תלויה ברצונו החופשי של ה'. גם אם מדובר בתפיסה ייחודית של הפונקציה הדתית שהקורבנות ממלאים, עצם מושג הקורבן מתועד כאמור בתורה עוד לפני פירוט הלכות הקורבנות.

הסיפור המרכזי ביותר בהקשר זה הוא עקידת יצחק. אברהם מקדש את המקום שבו עתידים ישראל להקריב את קורבנותיהם, והוא עושה זאת בכך שמקריב איל תמורת בנו.⁶ האם ניתן ללמוד מסיפור זה את השקפת התורה על הצורך בקורבנות בכלל, שיש לראות בהם מעין תמורה לאדם עצמו? יש לקחת בחשבון שייטכנו סיבות מגוונות לעולם הקורבנות, ואפשר שמודל אחד עולה בסיפור העקידה אך יש לצדו מודלים נוספים. אולם גם אם יש להיזהר ממסקנות גורפות לאור סיפור העקדה, מרתק לבחון את היחס בין קורבן חובה לקורבן נדבה כפי שעולה מהסיפור שם. הערתי קודם שעוד לפני

7 רד"ק הסתייג מהסבר זה לבדו כי לדעתו אילו כל מטרת ריבוי הבהמות הטהורות היה בא לצורך הקרבתו, ניתן היה להסתפק בפחות משבעה: "ומה שאמר שבאו שבעה שבעה מן הטהורים ושנים מן הטמאים, לא לעשות קרבן בצאת נח מן התבה לבד, שאם כן די לו בפחות משבעה, כי לא ראינו שהקריב נח אלא פעם אחת, ואם הקריב יותר יוכל להקריב מן הנולדים מהם לשנה או לשנתיים או יותר. אלא מה שרצה הא-ל להשאיר מן הטהורה שבעה כדי שיאכלו מהם נח ובניו הבאים אחריהם, שהרבה מיני הטהורים לפי שהיה רוצה להתיר לו בשר לאכול מה שלא התיר לאדם שלפניו" (רד"ק בראשית ז, ב).

4 יחזקאל קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, כרך א, עמ' 399.
 5 המעוניינים להרחיב בהצעת קריאה זו מוזמנים לעיין בספר **בראשית: סיפורן של התחלות** (ידיעות ספרים ומכללת הרצוג), עמ' 108-126.
 6 להרחבה בקריאה שרואה בהקרבת הקורבן במקום יצחק את עיקר מגמת הסיפור, ראו למשל: י' רוזנסון, "על העקדה ובעקבותיה – שני עיונים מקראיים", בתוך: י' רוזנסון וב' לאו (עורכים), **עקדת יצחק לזרעו – מבט בעין ישראלית: לזכרו של יצחק הירשברג הי"ד**, תל אביב תשס"ג, עמ' 321-335.

הרצון בקורבן הנו רחב וחורג מגבולות ישראל. יש לראות בו מבע אנושי טריוויאלי.

מאחר שדנו בשיעור זה בפסוק הפותח את דברי ה' למשה (ויקרא א', ב), נאמר עליו עוד כמה מלים קצרות. הצו הפותח את הספר מתחיל בפירוט קורבנות הבהמה, כפי שהכותרת מעידה: "אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם קֶרְבָּן לַיהוָה מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרִיבוּ אֶת קֶרְבַּנְכֶם". הקריאה הפשוטה של פסוק זה היא ש"בהמה" כוללת בקר או צאן, כלומר יש לקרוא זאת ככלל ופרט: "מן הבהמה – מן הבקר ומן הצאן". קורבנות הבהמה שניתן להקריב מהם הם בקר או צאן. לפיכך, ניתן לצפות שרשימת הקורבנות הבאה בעקבות הכותרת תפרט סוגים שונים של קורבנות בהמה ובכל סוג יבואו דיני הבקר והצאן. עקרונית, זה אכן מה שמתרחש, אולם שתי חריגות צדות את העין כבר במבט מרפרף על היחידה שאנו עומדים בפתחה.

ראשית, בקורבן עולה מפרטת התורה שלוש אופציות: בקר ("אם עלה קרבנו מן הבקר" – ג), צאן ("ואם מן הצאן קרבנו" – י) ועוף ("ואם מן העוף עלה קרבנו לה" – יד). מאחר שהכותרת הגדירה במפורש שהרשימה עומדת לעסוק בבקר ובצאן בלבד, מוזר הדבר שיש בפירוט גם אופציה של הקרבת עולת עוף שאיננה כלולה בכותרת. שנית, למרות שהכותרת מכוונת את הקורא לקורבנות בהמה, הפירוט משלב גם קורבן מן הצומח: מנחת הסולת. משום מה, קורבן המנחה – שבא מסולת חיטה – פורץ לרשימה בין שני סוגים של קורבנות בהמה: עולה זבח שלמים. בשיעורים הבאים ניתן את הדעת על שתי חריגות אלו ועל משמעותן.

להקריב קורבן. הסיפור הרי פותח בדרישה מאברהם: "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק וקח לך אל ארץ המדינה והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך" (בראשית כ"א, ב). מבחינה זו, סיפור זה מושתת כולו על עולם הצייווי ואברהם נדרש להיעתר לצו שכופה אותו להקריב קורבן עולה.

אולם רגע לפני שנכריע שזהו סיפור חריג המתאר קורבן חובה, יש לשים לב היטב להתרחשות שבאה בהמשך הסיפור, לאחר שהמלאך מצווה את אברהם לבל ישחט את בנו. על הקרבת האיל – כתחליף לבן – לא בא שום ציווי. מובלט שאברהם ראה 'במקרה' איל שנאחז בסבך בקרניו ומיוזמתו החליט להקריבו במקום הבן: "וישא אברהם את עינו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו. ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' ירא'ה" (בראשית כ"ב, יג-יד). כשם שאברהם הוא שנותן שם למקום, כך הוא גם הנושא את עינו ורואה את האיל, והוא שהחליט להקריבו על המזבח: "ניתן דעתנו, מודגשת היכולת של אברהם לזהותו ('וישא אברהם את עינו יורא'), ללכת אליו ('וילך'), ולהקריבו ('ועלהו לעולה'). אברהם פועל כאן במודע, מבלי שיוורוהו על כך, כדי להחליף את קרבן בנו באיל".⁸ תיאורטית, יכול היה המלאך לשלב בהתגלותו גם ציווי על הקרבת התחליף – 'אל תשלח ידך אל הנער; קח נא את האיל והעלהו לעולה תחת בנך'. אך המלאך אינו מזכיר כלל את אפשרות הקרבת האיל. זוהי הכרעה חופשית של אברהם. גם כאן, בצדק יכול לטעון מישהו שאין לראות באיל הנאחז בסבך דבר מקרי, ובהחלט סביר שהצדק עם רד"ק: "וזה היה לו הזמנה מאת האל-ל דרך נס" (פירושו לבראשית כ"ב, יג), אך גם אם כך, אין זו אלא הזמנה, ולא חובה של ממש.

מסתבר אם כן, שעולם הקורבנות בתורה נפתח במסע וולונטרי של האדם החפץ להקריב דבר מה לבוראו. מבחינה זו, פתיחת ספר ויקרא משקפת תפיסה זוה – "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם קֶרְבָּן לַיהוָה".

ספר ויקרא פותח אפוא בדברי ה' למשה, ואלו מניחים שיש מן העם הרוצים להקריב קרבנות. על בסיס הנחה מוקדמת זו מתחיל הפירוט: הרוצה להביא עולה צריך לעשות כך וכך ואילו הרוצה להביא מנחה עליו לעשות כך וכך, וכן הלאה. נתון זה יכול לחזק את גישת הרמב"ם ביחס לקורבנות, שעיקר מגמת התורה הוא לנטרל את ההיבטים האליליים שנהגו בעולם הקורבנות. אולם למעשה גם הגישות האחרות יכולות להניח שבסיס

* *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן *
 * עורך: בנימין פרגל, תשע"ח *
 * *
 * בית המדרש הוירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *

עליו הרועה". אינני בטוח שדווקא בכך טמונה ההזמנה, ושמה בכך שהאיל הופיע לצדו של אברהם.

8 רזונסון, על העקדה (לעיל, הערה 6), עמ' 324.

9 רד"ק עצמו הדגיש את העובדה שהאיל הסתובב חופשי ללא רועה ששומר עליו: "שאל זה נאחז בסבך נפרד משאר הצאן ולא הרגיש